

Badiiy asar tuzilishi.

Saidova Dildora Baxtiyarovna

TDSI Akademik litseyi

o'zbek tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy asarlarining o'ziga xos xususiyatlari hamda yuksak darajadagi badiiyati va tuzilishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Badiiy asar turlari, badiiy asr fotosi, badiiy asar mazmuni, g'oyasi, kompozitsiyasi, qahramonlari, sujeti, goyasi, asar, hikoya, doston, drama.

Badiiy asar deganda biz “adabiy badiiy asarni” nazarda tutamiz. Badiiy ijodning muhim unsuri – tasavvur hisoblanadi. Ijodiy tasavvur hayotda ko'pchilik nazarga ilmagan oddiygina narsani ham kishini larzaga soluvchi badiiyat hodisasiga aylantirishga qodir. Masalan, Gogolning ijodiy tasavvur quvvati oddiy latifani “Shinel”dek mashhur qissaga aylantiradi. Yoki, O.Sharafiddinovning ma'lumotiga ko'ra, “Dahshat” (A.Qahhor) hikoyasining yozilishiga xalq o'rtasida ancha keng tarqalgan bir rivoyat turtki bo'lgan”(1.235-bet) ekan. Badiiy ijodda ilhomning juda muhim ekanligini ko'plab ijodkorlar ta'kidlaydilar. Jumladan, A.Qahhor fikriga ko'ra, “yaxshi asar, o'quvchini maftun etadigan asar faqat ilhom bilan yozilgan asardir – His, ichki dard kishining qalbini toshirib yuboradi. Bunday vaqtda kishi o'zini qayerga qo'yishni bilmaydi.O'zining dardiga boshqalarni sherik qilish, yuragini bo'shatish,kishiga azob berish darajasiga yetadi. Kishidagi mana shunday holatni odatda ilhom deyishadi”.(2.66-bet) Badiiy asarni tashkil qilayotgan unsurlarning bari bir-biri bilan mustahkam aloqada, ayni shu aloqalar asosida butunlik yuzaga keladi, ya'ni, badiiy asar – qismlardan tashkil topayotgan butunlik, sistema butunlikdir. Badiiy asar qimmatini belgilashda mazmun va shaklning uyg'un muvofiqligi eng muhim mezonlardan sanaladi.Badiiyat go'zal shaklda ifodalangan aktual, umuminsoniy qadriyatlarga mos mazmunni taqozo qiladi.Sujet(frans.-predmet, “asosga qo'yilgan

narsa”) badiiy shaklning eng muhim elementlaridan biri sanalib, badiiy asrdagi bir-biriga uzviy bog’liq holda kechadigan, qahramonlarning xatti- harakatlaridan tarkib topuvchi voqealar tizimini anglatadi. Shuningdek, ba’zan kichik hajmli hikoya va novellardagi sujet ham “voqealar tizimi” degan ta’rifga muvofiq kelmaydi: bunda bir hayotiy holat ichidagi o’sish, rivojlanish kuzatiladi (Mas.: Cho’lponning “Taraqqiy”, A. Qahhorning “Bemor” hikoyalari). Ayrim adabiyotshunoslar (mas., G. Pospelov) fikricha, sujet epik hamda dramatik asarlarga xos bo’lib, lirik asarlar sujetga ega emas. Sujetga M. Gorkiy quydagicha ta’rif keltiradi – “u yoki bu xarakterning, tipning tarixiy rivojlanishi, tashkil topib borishidir” (3.107-bet). Bu ta’rif universal emas, u ayrim tipdagi asarlarga (mas., “Qutluq qon”, “Kecha va kunduz”) nisbatagina to’g’ri keladi. Biroq, ma’lumki, barcha badiiy asarlarda ham xarakter rivojlanishda, o’sish va shakllanishda ko’rsatilmaydi. Misol uchun A. Qahhorning mashhur “O’g’ri” hikoyasida xarakter tayyor holda beriladi, voqea davomida rivojlanmaydi. Sujetning badiiy asardagi funksiyalari haqida so’z ketganda, avvalo, uning asar problemasini badiiy tadqiq etishga imkon beradigan hayot materialini uyushtirib berishini aytib o’tishimiz lozim.

Tugun asar voqealarining boshlanishiga turtki bo’lgan voqea, asar konflikti qo’yilgan joydir. Ekspozitsiyadan farqli o’laroq, tugun sujetning zaruriy elementi sanaladi, ya’ni u sujetda har vaqt hozirdir. Tugundan keyingi voqealar zanjiri voqea rivoji deb yuritiladi. Odatda sujet voqealari bosqichma-bosqich rivojlantirib boriladi. Asardagi voqealar rivojining eng yuqori nuqtasi, undagi konflikt benihoya kuchaygan o’rni kulminatsiya deb yuritiladi. Masalan, “Mehrobdan chayon”da Anvarning xon bilan to’qnashuvi kulminatsion nuqta sanaladi. Ayni shu nuqtada qahramonning muhit bilan ziddiyati o’zining eng yuqori darajasiga ko’tariladi va o’z ifodasini topadi. Kulminatsiya endi asar voqealarining yechimga tomon intilishini, bir tomonga hal bo’lishini taqozo qiladi. Yechim sujet voqealari rivojining yakuni, ularning nihoyasida qahramonlar ruhiyatida, taqdirida yuzaga kelgan holatdir.

Yechimda konfliktli holat, qahramonlar orasidagi ziddiyatlar o'zining badiiy yechimini topadi. Yuqoridagilardan ma'lum bo'ldiki, tugun, voqea rivoji va kulminatsiya sujetni tutib turuvchi asosiy unsurlar sanaldi va ular har qanday sujetda mavjud bo'ladi.

“O'tkan kunlar” misolida retrospeksiya usulini ko'rish mumkin. Uning mohiyati shuki, bunda yozuvchi sujet voqealarini to'xtatib o'tmishga, ilgari bo'lib o'tgan voqealar tasviriga o'tadi. A. Qodiriy mazkur usulni romanning bittagina o'rnida qo'llagan bo'lsa, ba'zi asarlarning sujet qurilishida retrospeksiya yetakchi mavqe egallab, ularda asarning badiiy vaqti bilan o'tmish navbatma-navbat berib boriladi. Masalan, M.M. Do'stning “Galatepaga qaytish”, X. Sultonovning “Oddiy kunlarning birida”, E.A'zamovning “Bayramdan boshqa kunlar” qissalarida shu xil sujet qurilishiga duch kelamiz.

Yirik rus filolog olimi G. Vinokur badiiy asar tili nima degan savolga jo'ngina qilib: “Badiiy til deganda badiiy asarlar yozishda ishlatiladigan til tushuniladi”, (3.25-bet)-deb yozgan edi. Muloqot tili yetkazgan informatsiya oddiy informatsiya bo'lsa, badiiy til badiiy informatsiya yetkazadi, shunga ko'ra, muloqot tili aloqa-aralashuv vositasi bo'lsa, badiiy til badiiy muloqotning amalga oshishida xizmat qiladi.

Fikrsiz aqlning zangi bo'ladi,

Ilm-la egovla yangi bo'ladi.

Oynadan ibrat ol, bir kun aytmasang,

Yuzida bir englik changi bo'ladi.

Xulosa o'rnida biz badiiy asar unsurlarini to'laqonli o'zlashtirish siz yoshlarning kelgusi hayot yo'lingizda pillapoya vazifasini bajarsa biz bundan mamnunmiz. Ularni o'zlashtirmaslik esa asar haqida xato xulosalarga, asarni to'g'ri angalayolmaslikka olib kelishi mumkinligini esdan chiqarmaslik lozim.

Kalit so'zlar: Badiiy asar, tasavvur, badiiyat, latifa, qissa, hikoya, rivoyat, sujet, tugun, kulminatsiya, yechim, retrospeksiya usuli.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.O.Sharafiddinov. A.Qahhor.-T.,1988.-235-bet.

2.A.Qahhor.Asarlar.5-jild.—T.,1989.-66-bet.

3.D.Quronov.Adabiyotshunoslikka kirish.www.ziyouz.com kutubxonasi.107-bet.

4.Винокур Г.О.О языке художественной литературы.-М.,1991.-с.25.